

PREZIDENT TA'LIM MUASSASALARI AGENTLIGI

ADABIYOT

9

sinf

9-sinf o'quvchilari uchun darslik

Ikkinchi qism

O'zbekiston Respublikasi Prezident ta'lim muassasalari
agentligi tomonidan tasdiqlangan

Toshkent - 2022

UO'K 821.512.133.09(075)
KBK 83.3(5O')ya72
A 29

Tuzuvchi-mualliflar:

J. Nurmuhammadov, S. Qambarova, O. Olimjanov,
M. Yuldasheva, S. Inomjonova.

Mas'ul muharrir:

Q. Husanboyeva – pedagogika fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

Yu. Do'smatova – Olmazor tumanidagi ixtisoslashtirilgan maktabning
oliy toifali ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
O'. Ro'ziyeva – Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabining
oliy toifali ona tili va adabiyot o'qituvchisi
Sh. Hamidova – Muhammad Yusuf nomidagi ijod maktabining
oliy toifali ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

Ta'lim bo'yicha xalqaro ekspert:

Mishel Gadi

9-sinf adabiyot darsligini yozishda xalqaro va milliy adabiy ta'limning ilg'or tajribalariga tayanilgan bo'lib, adabiyotning san'at sifatidagi ahamiyatini oshirish maqsadida asarning kino, tasviriy san'at, teatr, radio talqinlari ham darslikda aks etgan. Bu orqali o'quvchilar bir asarni turfa yondashuvlar asosida o'rganadi.

Shuningdek, har bir mavzu o'quvchining mustaqil o'zlashtirishi, erkin tahlil qilishi, topshiriqlar ustida kichik tadqiqot olib borishiga moslashtirilgan. Darslikda o'quvchilar ijodkorligini, tanqidiy-ijodiy fikrlashini, badiiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan savol-topshiriqlar aks etgan. Qolaversa, o'quvchilar badiiy asarlarni ma'lum parchalar asosida emas, balki to'liq mutolaa qilishi ko'zda tutilgan bo'lib, asarning darslikda aks etmagan, mustaqil mutolaaga mo'ljallangan qismlariga qiziqtirish va diqqatni oshirish maqsadida "Xatcho'p" rukni ishlab chiqilgan.

Darslik tuzilish jihatdan ikki qismdan: birinchi qism I – II chorak, ikkinchi qism esa III – IV chorak mavzularidan tashkil topgan.

Barcha huquqlar himoya qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Prezident ta'lim muassasalari agentligining yozma ruxsatisiz ko'paytirish, tarqatish, qisman yoki to'liq ko'chirish taqiqlanadi.

MUNDARIJA

5	TOG'AY MUROD HAYOTI VA IJODI. "OT KISHNAGAN OQSHOM" QISSASI
23	ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR HAYOTI VA IJODI. G'AZALLAR
35	SHUKRULLO HAYOTI VA IJODI. "KAFANSIZ KO'MILGANLAR" ROMANI
57	XOTIRA YOZISH SAN'ATI
59	NAZAR ESHONQUL HAYOTI VA IJODI. "SHAMOLNI TUTIB BO'LMAYDI" HIKOYASI
71	SHAROF BOSHBEKOV HAYOTI VA IJODI. "TEMIR XOTIN" KOMEDIYASI
91	HALIMA XUDOYBERDIYEVA HAYOTI VA IJODI. SHE'RLAR
103	TOHIR MALIK HAYOTI VA IJODI. "ALVIDO, BOLALIK" QISSASI
123	LUQMON BO'RIXON HAYOTI VA IJODI. "QUYOSH HALI BOTMAGAN" QISSASI
147	ABDUVALI QUTBIDDIN HAYOTI VA IJODI. SHE'RLAR
157	UILYAM SHEKSPIR HAYOTI VA IJODI. "HAMLET" TRAGEDIYASI
191	O'LJAS SULAYMON HAYOTI VA IJODI. SHE'RLAR
199	MUROD MUHAMMAD DO'ST HAYOTI VA IJODI. "DASHT-U DALALARDA" HIKOYASI
213	YASUNARI KAVABATA HAYOTI VA IJODI. "ANOR" HIKOYASI
219	SO'Z JILOSI
222	TATIL UCHUN KITOBLAR

Adabiyot – ko'ngil ishi, ilhom samarasi. Tuyg'usiz, ilhomsiz yozilgan asar changlanmagan gulga o'xshaydi – meva tugmaydi. Ko'ngil rozi bo'lgan asargina kitobxonning ko'ngliga yo'l topadi, kitobxonning ko'nglida meva tugadi...

... Quyosh havo, yer, suv barcha jonivor va ko'katlarga ozuqa berganidek, xalq hayoti yozuvchiga ilhom beradi. Yozuvchi qanchalik iste'dodli, uning qalam tutgan qo'li qanchalik tajribali bo'lsa, xalq undan shunchalik chuqurroq minnatdor bo'ladi, uning ijodini, umuman, adabiyotni shunchalik chuqurroq hurmat qiladi.

Abdulla Qahhor

TOG'AY MUROD

“OT KISHNAGAN OQSHOM”: MILLIYLIKKA YO'G'RILGAN OBRAZLAR IFODASI

Mavzuni o'rganish jarayonida:

- asardagi obrazlarni tahlil qilamiz;
- yozuvchining qissada aks etgan qarashlarini tahlil qilamiz;
- qissaning badiiyatini, o'ziga xos tili va uslubini o'rganamiz.

E'tirof

Adabiyot qachon adabiyot bo'ladi? U bor haqiqatni ayta olsa, hayotning achchiq tomonlarini ko'rsata olsagina adabiyot bo'ladi. Mayli, shirin damlarni ham ko'rsat-sin. Faqat bir tomonlama bo'lib ketmasin, hayotning baxtli onlari bo'lsa, ularniyam yozsin. Lekin haqiqatdan ko'z yumib yozilsa, bu asarning qiymati bir tiyin bo'ladi. Adabiyotda bu eng katta masala! Tolstoy aytgan bir gap bor: adabiyotning bosh vazifasi – haqiqat, haqiqat va yana bir marta haqiqat! Tolstoy adabiy asarga qo'ygan talablarga Tog'ay Murod ijodi juda to'g'ri keladi.

Odil Yoqubov, O'zbekiston xalq yozuvchisi.

IJODKOR HAQIDA

Hayoti va faoliyati

Tog'ay Murod (Tog'aymurod Mengnorov) 1948-yili 3-fevral kuni Surxondaryo viloyati, Denov tumanidagi Xo'jasoat qishlog'ida tug'ilgan.

Yozuvchining o'zi yozadi:

"Maktabda hikoyalar mashq etdim. Toshkent davlat dorilfununi Jurnalistika fakultetini tamomladim. Dorilfununda hikoyalar mashq etdim. Jumhuriyat radiosida to'rt yil muharrir bo'lib ishladim. Qizil Armiya saflarida harbiy xizmat qildim. Ikki yil "O'zbekiston fizkulturachisi" gazetasida tarjimon bo'ldim. "Fan va turmush" jurnalida ikki yil muharrir bo'lib ishladim. Moskvadagi Jahon adabiyoti institutida o'qib keldim..."

Men faqat bir maqsadni ko'zladim: o'ttiz-o'ttiz besh yoshlargacha jahon adabiyotini o'qish. Faqat o'qish, o'qish, o'qish, qo'l qotib olmasin uchun mayda-mayda hikoyalar mashq etib turish.

Men shu niyat yo'lida imorat solmadim, mashina olmadim, mansab egallamadim, shon-shuhrat qizg'anmadim. Men dunyo talashmadim! Faqat izlandim, faqat o'qidim... Bir chaqasiz kunlarim bo'ldi. Ijara haqini to'lay olmay, ijaradan haydalmish kunlarim bo'ldi. Boshpanasiz kunlarim bo'ldi.

Men qishlog'imga qaytdim. Onam sandiq kovladi. Lattalar ostidan bir tuguncha oldi. Tugunchani uch-to'rt aylantirib ochdi. Tugunchadan besh-olti so'm pul chiqdi. Onam shu pulni menga uzatdi. Shunda... men bir boshqa bo'lib qoldim. Men tashqari otilib chiqib ketay dedim.

Bu pul... onamni... o'limlik puli bo'ldi. Men devorni ushlab qoldim.

- Olmayman... - dedim.

- Ol, sen shoir bo'lsang bo'ldi, ol, - dedi onam.

- Yo'q... - deya bosh chayqadim.

- Ol, sen shoir bo'lmaguningcha men o'lmayman, - dedi onam. - Men sening shoirligingni ko'rmaguningcha o'lmayman.

Men tag'in Toshkent qaytib keldim..."

Shu tariqa Tog'ay Murod Toshkentda umrining oxiriga qadar qizg'in ijod bilan mashg'ul bo'ldi.

Yozuvchiga Abdulla Qodiriy nomidagi O'zbekiston davlat mukofoti (1994), 1999-yilda "O'zbekiston xalq yozuvchisi" unvoni berilgan.

Tog'ay Murod 2003-yil 27-may kuni vafot etdi.

Asarlari

Hikoyalari: "Bobosi bilan nabirasi", "Kuzning bir kunida", "Ku-kuku", "Er-xotin" va boshqalar.

Qissalari: "Yulduzlar mangu yonadi" (ilk qissasi, 1976-yil yozilgan. Dastlabki nomi - "Davra"), "Ot kishnagan oqshom", "Oydinda yurgan odamlar", "Momo yer qo'shig'i" (ilk nomi - "Qo'shiq").

Romanlari: "Otamdan qolgan dalalar", "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi".

Tarjimalari: Jek Londonning "Boyning qizi" dramasi va bir qancha hikoyalarini, E. Seton-Tompsonning "Yovvoyi yo'rg'a" asarini tarjima qilgan.

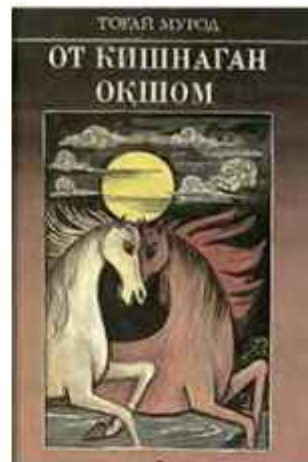

MUTOLAADAN OLDIN...

Mutolaasi boshlanayotgan asar – “Ot kishnagan oqshom” qissasi 1979-yilda yozilgan va ilk bor “Yoshlik” jurnalida e’lon qilingan. Qissa Ziyodulla chavandoz va uning oti bilan bog’liq voqealar haqida so’zlaydi.

Akademik To’ra Mirzayev yozuvchi qissani yozishga qanday tayyorlanganini quyidagicha hikoya qiladi:

“...Yangi asarlariga materiallar to’plash maqsadida u bo’limga (O’zRFA Til va adabiyot institutining folklor bo’limi) yana kelib qoldi. Bu gal uni folklorlarda otning tasvirlanishi masalalari qiziqtirayotgan edi. Yozuvchi atoqli folklorshunos Hodi Zarifning (1905–1972) “O’zbek xalq dostonlarida jangovar ot obrazi”, “Ot asboblari” tadqiqotlari bilan tanishib chiqdi. Unga jangovar ot tarbiyasi, uning turli holatlari tasvirlangan “Alpomish”, “Go’ro’g’lining tug’ilishi va bolaligi”, “Xushkeldi” kabi dostonlarni sinchiklab o’qishni maslahat berdik. Suhbatlarimiz davomida kutilmaganda: “Otlar ham yig’laydimi?” – deb so’rab qoldi. Biz unga xalq orasida ot bilan bog’liq turli-tuman tasavvur va afsonalar ko’pligini, hatto ot egasi vafot etganda, otni egar-abzallab, egasining etigini egar qoshiga ilib, ayollarning otni o’rtaga olib yig’i berish odatlari mavjudligini, folklor asarlaridagi shunday holatlarda otning yig’laganligi tasvirlarini so’zlab berdik. Shundan keyin yozuvchining “Ot kishnagan oqshom” qissasi paydo bo’ldi...”

Qissaning 1994-yilgi nashr muqovasi.

Tog’ay Murod “Men” nomli tarjimai holidagi quyidagicha yozadi:

“...Kech kuzda yurtimizga yo’l oldim.

Sattor chavandoz degich bilan til topishdim. U menga bir ot topib berdi. Men... otlandim! Sattor chavandoz bilan qishloqma-qishloq yurdim. To’yma-to’y yurdim. Ko’pkarima-ko’pkari yurdim. Kunduzlari turli yurtlardan kelmish chavandozlar bilan ko’pkari chopdim. Necha bor otlardan yiqildim. Kechalari to’yxonalarda chavandozlar bilan gurung qildim. Chavandozlar do’mbira chalib, ko’pkarilardan so’yladi, otlardan so’yladi, chavandozlardan so’yladi. Uzun qish ko’pkarixona – ish joyim bo’ldi, chavandozlar – hamxonam bo’ldi, otlar – birodarim bo’ldi. Nihoyat ko’klamda “Ot kishnagan oqshom” nomli ikkinchi qissamni jurnalga ko’tarib keldim. Qissa adabiyot osmonida bir momoqaldiroq bo’ldi. O’zbekiston Yozuvchilar uyushmasi hisobot yig’ilishida yilning eng yaxshi qissasi, deya baholandi. Men yelkamdan nafas oldim. Men entikdim. Men xumordan chiqdim!..”

Topshiriq

Siz ham biror ijodiy ishingizni (she’r, hikoya, badia yoki insho kabi) yozish uchun ma’lum bir tayyorgarlik ko’rganmisiz? Bu jarayon qanday kechgan? Shu haqida so’zlab bering.

“OT KISHNAGAN OQSHOM”

(qissa)

1

Birodarlar, ko'rgilik, ko'rgilik!

Bir erta uyg'onib, kallamga qo'l yugurtirdim. Sochlarim orasida yara-chaqalar uch berdi. Parvoyim falak bo'ldi, yura berdim. Onamga-da aytmadim.

Chaqalar kun sayin bolaladi. Katta-katta bo'ldi. Qo'tir bo'lib qichidi.

Shunda qishlog'imiz do'xtiriga bordim. Do'xtir fu, deya aftini burishtirdi. Yurchidagi kalxonaga olib jo'nadi.

Yo'lda mashinadan tashlab qochdim. Ushlab kelib, yana mashinaga bosdi.

Kalxonada... Uh, aytgiligi yo'q. Do'xtir degani berahm ekan. Onamni ko'rdim, birodarlar, onamni...

Bari kalga qaytadan jingala soch bitdi. Mening kallam yaltirab qoldi. Bitta-da soch bitmadi! Do'xtirlar ajablandi, kamdan kam uchraydigan voqea, dedi. Xo'rligimdan yig'lab-yig'lab uyga keldim.

Onamiz tap-taqir kallamni ushlab-ushlab ko'rdi. Ich-ichidan kuydi. Aytib-aytib yig'ladi.

– Kambag'alni tuyaning ustida it qopadi, degani shu-da, – dedi.

Katta telpak sotib oldim. Qishin-yozin quloqlarimgacha bostirib kiyib yurdim. Maktabda-da telpagimni olmadim.

Matematika muallimimiz oyog'ini tirab talab etdi:

– Bosh kiyimingni olmasang, dars o'tmayman!– dedi.

Old qatorida o'tirgan sinf oqsoqolimiz muallimga bir nimalar dedi. Ammo muallim o'z so'zida turdi:

– O'quvchi darsda yalangbosh o'tirishi lozim! Qoida shunday!

Telpagimni kallamga bosib ushladim.

– O'quvchi Qurbonov, senga aytyapman!

Miq etmadim. Muallimimiz telpagimni boshimdan yulib oldi. Derazadan tashqariga otib yubordi.

Sinfimiz bolalar kulgisidan zirillab ketdi. Bolalar kallamni oftobga mengzab qiyqirdi:

– Ura-a-a, kun chiqdi!

Kallamni qo'llarim bilan yashirdim, ho'ngrab yig'ladi. Siyohdonni olib, muallimning yuziga otdim. Tegmadi. Keyin tashqari otildim. Maktabdan qochib ketdim.

Yana qaytib maktabga oyog'imni bosmadim. Direktor bilan sinf rahbarimiz kelib tavallo qildi. Onamiz aldab-avradi. Baribir maktabga bormadim.

Beshinchi sinf kallam bilan qoldim.

2

Odamlar meni kal deydigan bo'ldi! Ziyodulla kal emish! E, tavba-e, tavba-e!

Avval-avval uyatdan quloqlarimgacha lovullab yondim. Ko'nglim o'ksidi. Keyin-keyin botmaydigan bo'ldi. Kal so'zi ko'nglimga singdi. Quloqlarim kalga o'rganib qoldi.

Endi Ziyodulla kal demaydiganlardan o'pkaladim. Ayniqsa, pochtachidan hafsalam pir bo'ldi. Qachon ko'rsa, o'rtoq Qurbonov deydi. G'ashim keladi. Meni mayna qilayotganday tuyuladi.

Bir safar jerkib tashladim:

- Nimaga meni o'rtoq Qurbonov deysiz? Men bir amaldormidimki yo diplomim bormidiki o'rtoq Qurbonov deysiz? Bor-yo'g'i beshinchi sinf kalam bo'lsa. Ko'p mayna qilmang, sochim bo'lmasayam tarog'im tillodan!

- Bo'lmasa nima deyin?

- El qatori Ziyodulla kal deya bering. O'z otim o'zim bilan...

Xudoga shukur-e, endi pochta-chi-da kal deydigan bo'ldi! Diplom so'ramaydigan turli ishlarda ishladim. Qorovul bo'ldim, go'loh bo'ldim. Oxiri podachi bo'ldim. El qo'yini boqdim.

Adirlarda qo'y boqib, nay chaldim. Nafasim yetmay qoldi. Shunda eski bir do'mbira topdim. Do'mbiramni sayratdim, bepoyon adirlar, yoyilib o'tlayotgan qo'ylar, cho'qqilar uchida uzmay chug'urlyotgan qushlar, pag'a-pag'a oppoq bulutlarga qarab doston aytdim. Bu dostonlarni to'ylar, olis yaldo kechalari bobolarimiz biri qo'yib, biri aytar edi. Bobolarning ko'plari rahmatlik bo'ldi. Rahmatliklarday doston aytib bo'lmaydi. Bizniki baholi qudrat...

"Endi Ziyodulla kal, demaydiganlardan o'pkaladim. Ayniqsa, pochta-chidan hafsalam pir bo'ldi. Qachon ko'rsa, o'rtoq Qurbonov deydi. G'ashim keladi. Meni mayna qilayotganday tuyuladi..."

3

Birodarlar, siz so'ramang, men aytmayman... Oti Momosuluv emish. Yuzlari kulchadaymi, yo suluvmi? Ko'zlari qorami, yo zig'ir gulidaymi? Qoshlari quyumi? Quyuc bo'lsa, qayrilmami? Kechasiligidan ko'rmas emishman, bilmas emishman.

Ko'roydin emish. Momosuluvlar ko'chasida telba bo'lib yurar emishman. Bir nima yo'qotganday tentirar emishman. Yo'l chetidagi toshga cho'nqayibman, kaftlarimni iyamgimga tirabman. Oyga mahliyo bo'lib-mahliyo bo'lib termilibman. Oyning beti kir emish. Oyga sonsiz oshiqqlar mahliyo termildi. Oy qaysi oshiqqa bir o'pich berdi? Oy qaysi oshiqqa vafo qildi?

Oyga qo'l siltab, o'rnimdan turibman. Momosuluvlar devoridan oshibman. Iti yo'q emish. Daraxtlar panalab, derazasiga termilibman. Olmalaridan uzib-uzib yebman. Keyin ayvoniga, undan ichkariga kiribman. Timirskilanib to'shagini topibman. Momosuluv uyg'onib ketibdi, chirillayman, ket debdi. Men yolvoribman. Qo'limni uzatibman. U qo'limni qaytarib, o'zimga suribdi. Keyin Momosuluvning qo'yniga kiribman!

Birodarlar-e, jamiki olam bir taraf, qo'yin deganlari bir taraf ekan! Ahay-ahay!

Boriga shukur qilsam bo'lmasmidi? Tek yotsam bo'lmasmidi? Qo'yniga qanoat qilsam bo'lmasmidi?

Men tinmas, Momosuluvning ko'ngliga-da kiribman! Oshiqona-oshiqona qadamlar bosib, ko'nglini ovlabman. Zim-ziyo bir olam emish. Tevarak huvillab yotarmish. Qimir-lagan jon yo'q emish. Erkak zotining o'zi tugul, izlari-da yo'q emish. Behishtday bir olam emish.

Tevarakka alanglab, kular emishman: ushbu behishtga mendan o'zgalar kelmabdi!

Ko'nglimni zo'r bir xushvaqtlik qitiqlar emish: ushbu behishtga birinchi bo'lib men qadam qo'yibman! Ahay-ahay!

Ko'zimni ochsam uy zimiston, bolishni quchoqlab yotibman.

Uyqum qochdi. Uyqumni quvalab, shiftga qarab yotdim. Chin, qishlog'imizda shunday qiz bor. Oti Momosuluv.

4

Ertalab ta'til qildim¹. Belimga tushlik o'radim. Zarang tayog'imni oldim.
Elburutdan podayotoqqa bordim. Bir toshga yonboshlab oldim.
El qo'y-echkilarini haydab keldi. Shunda... shunda, u-da keldi!
Men o'rnimdan turib qaradim. Xayolimda, yuzlarim lovullab qizidi.
U qo'lidagi xivichni qo'ylari ketidan otib yubordi. Iziga qayrilib ketdi. Menga qayrilib-da qaramadi. Ajabo, u kecha meni ko'rdimikin? Uyalganidan tez qayrilib ketdimikin?

Birodarlar, shu qiz ko'z oldimdan ketmay qoldi! Kechasi-da, kunduzi-da! Shu qizga sovchi qo'ydim!

– Tegmayman, kallasi kal, – debdi.

Yo, pirim-ey, yo pirim-ey! Kal bo'lsa nima bo'пти? Gap jundami? Junda aql bormi, xohlagan yeriga bita beradi-da. Birovga quyuc bitadi, birovga siyrak bitadi. Yana birovga bita-da bitmaydi. Bu yaratganning ishi-da!

Jun ekish dehqonchilikmidiki, ayb bo'lsa! Ana, kallasiga jun ekmadi, eksa-da, sug'orib, parvarishlamadi, oqibat, qurib qoldi, desa. Mayli, ana unda meni kamsitsin. Ziyodulla kalda erkaklik uquv yo'q, mushtday kallasiga jun ekib ololmadi desin. U yaxshi er bo'lmaydi desin...

Men baribir shashtimdan qaytmadim. Sovchini bosib qo'yaberdim.

– Aytib qo'yinglar, men hali ot olib, ko'pkari chopaman! – dedim.

Momosuluv noz qilib-qilib, oxiri ko'ndi!

To'y-tomosha bo'ldi. U mastona-mastona qadam qo'yib, chimildiqqa kelin bo'lib kirdi. Men mardona-mardona odim qo'yib, kuyov bo'lib kirdim.

Momosuluvga ko'rgan tushimni aytib berdim.

– Sen ham shunday tush ko'rib edingmi? – dedim.

– Ko'rib edim, – dedi.

– Chiningni ayt, – dedim.

– Chinim, – dedi. – Lekin taniyolmay qolib edim, chiroq o'chiq edi, – dedi.

– O'sha men edim! – dedim, ko'kragimga urdim.

– Siz ekanligingizni bilib tegdim-da, – dedi.

– Ahay-ahay! – dedim.

Birodarlar, Momosuluv tushimda Cho'lpon edi, hushimda Oy edi, qo'ynimda Oftob bo'ldi!

5

Bir suruv qo'y sotdim. Pulini belimga o'radim. Namoz chavandozni oldimga solib, Oboqliga jo'nadim.

Birodarlar, bizning Surxonda mana bunday gap bor: ot olsang, Oboqlidan ol, ayol olsang, Irg'alidan ol!

Buning mag'zi shuki, ot deganlari dev! Ot bepoyonlikni deydi. Ot masofa nimaligini bilmaydi. Ot qahraton qishda-da dasht-biyobonlarda chopib o'sadi. Ana shunda dirkillagan ot bo'ladi!

Qo'ltiqlari cho'ziladi, ko'kraklari enlik bo'ladi! Uchqur keladi! Bedov ot bo'ladi!

Oboqli ana shunday dasht!

Irg'ali deganida qiz bor! Irg'alining qizlari zuvalasi pishiq keladi. Kiymagani yettinchi kalish kiyadi! Barining beli baquvvat, bo'limli bo'ladi. Irg'alining qizlarini quchoqlasa,

¹ **Ta'til (tahtil) qilmoq** – nonushta qilmoq; umuman, ovqatlanmoq